

Strukturális magyar nyelvtan

3. Morfológia

A 20. században kialakult generatív-strukturális nyelvmélet fő törekvése: nyilvánvalóvá tenni azt a szabályrendszert, amelyet voltaképpen minden ember elsajátít, amikor nyelvi képessége gyermekkorában kifejlődik. Ebben az elméleti keretben az első hazai kötetet még Károly Sándor szerkesztette (és részben írta): *Előkészítő dolgozatok a magyar nyelv generatív nyelvtana témaköréből*. Az e munkát követő két évtizedben részben a nyelvészek új derékhada, részben a még fiatalabbak csoportja készítette elő, illetőleg jelentette meg Kiefer Ferenc szerkesztésében a *Strukturális nyelvten* első, mondatannal foglalkozó részét (1992-ben), majd a másodikát, a fonológiakötetet (1994-ben).

A magyar nyelv alaktanát tárgyaló jelen kötet azért is lett az utolsó a sorozatban, mert a szintaxissal és a fonológiával szemben az effajta kutatásoknak, amelyeket elméleti megalapozottsággal végeznek a magyar alaktanban, vajmi kevés előzményük volt. A hagyományos morfológiai kutatás a nyelvben meglévő morfológiai alakzatokat vizsgálta és írta le, a strukturális–generatív nyelvten viszont azt kívánja leírni, miféle morfológiai szabállyal hozható létre (generálható) valamely, a magyarban létező vagy lehetséges morfológiai alakzat. Az elméleti nyelvészetben, s nem csupán Magyarországon, az alaktani kutatás (amint Kiefer Ferenc írja is az előszóban) mostohagyermek volt; ma sincsen egységes, mindent átfogó morfológiaelmélet.

A kötet tizenhárom részből épül fel, továbbá függeléként Pléh Csabának *A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusairól* című, Prószyk Gábornak *A magyar morfológia számítógépes kezelése* című és a talán alkalmazott morfológiának is ne-

vezhető tárgyú fejezeteit olvashatjuk. Az Irodalomjegyzék és a Tárgymutató zárja a könyvet.

Az első fejezetben a morfológia általános kérdéseit mutatja be Kiefer Ferenc. A morfológiaelmélet a morfológiának a szótárhoz, a mondatannhoz és a fonológiához való viszonya tisztázása nélkül nem lehetséges. Kiefer szerint a morfológia helye a szótár, tekintet nélkül arra, hogy ragozásról, szóképzésről vagy szóösszetételről van szó. Ugyanakkor a fonológiának is van beleszólása a morfológiába (morfofonológia), a morfológiát érintő kérdések közül azok a legfontosabbak, amelyekben a morfológiai folyamatoknak fonológiai következményei vannak. A szintaxis esetében hasonló a helyzet.

Kiefer Ferenc alapos elemzések után rámutat, hogy a morfológiaelméletek egyike sem tökéletes, ám mindegyiknek van értékes része, így helytelen volna az egész elmélet elvetése. Az általa bemutatott elméletek mindegyike valamilyen szempontból használhatónak bizonyult.

A morfológia általában és különösen az agglutináló nyelvekben (így a magyarban is) a szóalakok tanulmányozásának diszciplínája. Azt tárja föl, miként jönnek létre az elemi morfémákból olyan egységek (morfémaláncok), amelyeknek viszonylagos önállóságuk van. Ezeket a morfémaláncokat a hagyomány szavakra és toldalékokra bontja. A *Szavak, szófajok, toldalékok* című második fejezetben Kenesei István magának a szónak általános fogalmáról, a szófajok minémüségéről, továbbá a toldalékokról, egyes csoportjaik elkülönítéséről ír.

A harmadik fejezet: *A szóképzés*, amelyet Kiefer Ferenc és Ladányi Mária írt, s ugyancsak tőlük való a *Morfoszintaktikailag semleges képzések* című fejezet, a negyedik, amelyben a főnévképzés, a melléknévképzés, az igeképzés stb. van leírva.

A következőkben Komlósy András első sorban a valószínűleg legtermékenyebb ige-

képzőnek (-at, -et, -tat, -tet) a tulajdonságait igyekszik föltárni. Laczkó Tibor dolgozta ki a könyv hatodik, valamint hetedik fejezetét: *Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés; A melléknévi és határozói igenképzők.*

Az *igekötők* fejezete Kiefer és Ladányi munkája, a *Szóösszetétel* és *A ragozás* fejezetei Kiefertől valók. Az összetett szavak sokféleképp osztályozhatók, vizsgálhatók számos szempont szerint, amit Kiefer meg is tesz. Külön kitér a szóösszetétel termékenységeinek kérdésére, amelyet a generatív munkák sem szoktak érinteni. Kiefer morfológiailag termékeny szóösszetételi mintáról beszél, s a főnév, az ige, a melléknév és a határozó főkategóriákra szorítkozva mutatja be a típusokat, illetőleg ezeknek a magyarban való megvalósulását. A magyar főnév és az ige ragozása kapcsán Kiefer Ferenc áttekinti az inflexiós kategóriákat, ezzel kapcsolatosan megvizsgálja a magyar grammatikaírásban hagyományos jelentéstani–funkcionális és pozicionális szerepkör alapján elkülönített ragnak és jelnek a tulajdonságait, s megállapítja, hogy nincs értelme a terminológiai megkülönböztetésnek. (Gyakorlati megfontolásból továbbra is használja a „rag” és a „jel” elnevezéseket, mindkettőt inflexiós toldaléknak tartva.)

A kötet 11. fejezetét – *Zárójelzési paradoxonok* – Laczkó Tibor dolgozta ki. A 12. részt: *Az inflexió jelenségek szintaktikai háttere* Bartos Huba írta. Az utolsó, tizenharmadik fejezetet: *Morfofonológia jelenségek* Rebrus Péter írta. A magyar nyelvben létező toldalékokat veszi számba, a magánhangzó-harmóniát, a hangkivetést, a rövidülést, a *v*-tövének kérdéskörét és a tövégi nyílt magánhangzó nyúlását (csupán a fő kérdéseket említve).

A könyv annak ellenére, hogy zömében nem a hagyományos magyar nyelvészet szaknyelvét használja, könnyen olvasható. Meglehetősen kevés helyen botlunk (nem

csupán nyelvtudományi) zsargonelemekbe. Jobbára az elméleti megalapozottsághoz tartozó (és viszonylag új) kifejezések is belesimulnak a szakmai nyelvezetbe, legföljebb a magyar helyesírási hagyománytól térnek el némelyik fejezetben a nagy kezdőbetűs írásmód miatt (*Szétosztott Morfológia; Visszakereshetőségi Feltétel* stb.). Egyébként az efféle írásmódja nem mindig következetes a helyesírásban sem, a tipográfiában sem.

A múlt század végére a nyelvtudományban már olyan széles területeken bontakozott ki a kutatás, hogy voltaképpen nincs nyelvész, akinek teljes áttekintése lehetne. A strukturális-generatív nyelvészeti módszerek szétterjedése ugyanilyen következményű. Korábban *A magyar nyelv történeti nyelvtana* ugyancsak egy vaskos kötetet szentelt a magyar alaktan történetének (*Morfematika* címmel). A tudományosságban akkor fölmerült: korunkban szabad-e ennyire túlburjánzó összegzéseket készíteni. A kérdés a voltaképpen az új grammatikus hagyományokból következő történeti monográfia esetében arra utalt, hogy a kutatások meglehetősen hamar avulttá teszik vagy tehetik az efféle összegzéseket, illetőleg bizonyos mértékig fékezik a kutatást, azt a látszatot keltve, hogy a legtöbb kérdést már oldották. Ugyanezt a problémát a strukturális nyelvtan hatalmas kötetei kapcsán is föltehetjük. A jelen morfológiakötet nehezen követhető részterületeket fedezett föl a legkülönfélébb elméleti megalapozottsággal. Azonban nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az összegzés az új kutatási módok, eljárások összegzése is, amelyekkel az eredmények összegzése természetesen jár együtt. Ezért A strukturális nyelvtan jelen kötete – hasonlóan az előző kettőhöz – a 20. század utolsó évtizedei elméleti nyelvészetének példás magyar nyelvészeti megjelenítése. Az a szerkesztő körül kialakult műhely, amely a könyvet létrehozta, számos olyan

megfigyelést tett, amely a magyar nyelv alaktanának s közvetve egész nyelvi rendszerünknek új megvilágításba helyezését szolgálják, ez nyelvünknek (és azonképpen önmagunknak is) jobb megismerését teszi lehetővé. A könyv készítését számos előtanulmány segítette, ezek nem jelentek meg (!), így eredményeiket jobbra e kötet viszi

be a magyar nyelvészeti tudományosságba. A Kiefer Ferenc által szerkesztett és részben írt *Morfológia* – és a föntebb már említett két testvérkötet – minden ez utáni magyar nyelvleírásnak immár kikerülhetetlen alapja. (Akadémiai Kiadó, 2000. 1097 o.)

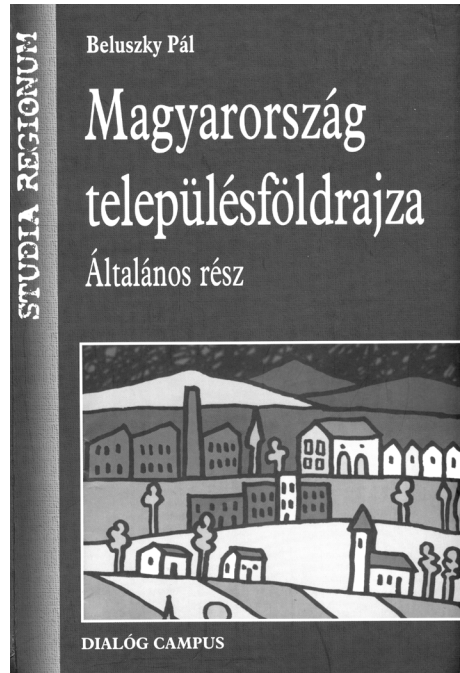
Büky László

a nyelvtud. kandidátusa, tszv. egy. docens, SZTE

Új földrajzkönyvek

Az elmúlt két évben ismét több érdekes, főleg gazdaság- és társadalomföldrajzi szakkönyv jelent meg, dicsérve a diszciplína művelőit – s jelezve az örvendetesen gyarapodó publikációs lehetőségeket. Külön említést érdemel a pécsi Dialóg Campus kiadó, mely a gyors sikerrel aligha kecsegtető szakkönyv- és egyetemi kézikönyv-kiadást választotta profiljául, s a földrajzi tudományos könyvkiadásban is nagy szerepet vállal. A tudományos könyvkiadásnak erről a szegmenséről szeretnék a következőkben bizonyos áttekintést adni néhány kötet kiemelésével. (Egyes itt szereplő munkákról a folyóirat korábban már közölt részletes kritikát.)

Beluszky Pál két könyvével kezdem. A *Magyarország településföldrajza* (Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 1999, 584 o.) alapmű. Több évtizedes sikeres kutatói pálya összegezése, rendkívül nagy az anyagerőssége, sok empirikus vizsgálat eredményén alapul a szintézis (e vizsgálatok részletei is megjelennek, mintegy esettanulmányként, a Függelék tanulmány-csokrában). A munka első sajátossága történelmi szemlélete, melynek következtében a belső szerkezet kronológiai jellegű. Így pontos, érdekes elemzéseket kapunk egy-egy történelmi korszak településfejlődéséről (beleértve persze a jelenkort is) – egy-egy településtípus fejlődésének hosszú távú folyamatait már fáradtságosabb (korszakokonként) összerakni. A szokványos településföldrajzi munkákhoz képest

a szerző nagyobb figyelmet fordít a településfejlődés meghatározó társadalmi tényezőire, így szép (szépen megírt) elemzéseket olvashatunk a településformáló folyamatok földrajzi, történelmi és társadalmi kölcsönhatásairól az ország településállományának minden részletében. Természetesen nem egyes településekről esik szó (csak Budapest tárgyalja külön), hanem *településtípusokról*. A típusok meghatározásának fő szempontjai a települések funkciói és a települések hierarchiájában elfoglalt helyük voltak.

Van egy komoly hiányérzetem: elmaradt az a komoly elméleti bevezető, amelyből